

Governance Implications in Surah Yusuf¹

Najaf Lakzaei¹

Mohammad Hosseinpour Asl Kolashani²

1. Professor at Baqir al-Olum University and President of Islamic Sciences and Culture Academy.
lakzaeebou.ac.ir
2. M. A Student at Baqir al-Olum University (Corresponding Author).
mohammad.h.a.k1373@gmail.com

Abstract

This study employs a mixed-methods approach, combining "contrasting concept analysis" and "thematic analysis," to extract the implications of monotheistic governance from *Surah Yusuf*. The data were obtained through open and axial coding of the verses and were organized into a four-dimensional matrix (primary concept, contrasting concept, type of concept, central category). The findings indicate that governance in this Surah encompasses theological, ethical, jurisprudential, and experiential dimensions, following a comprehensive religious model that integrates beliefs, ethics, and jurisprudence. A macro-level analysis of the findings reveals that the governance implications in this Surah are structured within a three-layered framework: **Ontological (Theological) Layer** – Defines the legitimacy of governance within the framework of monotheism and the rejection of tyranny. **Normative (Ethical-Jurisprudential) Layer** – Combines moral virtue ethics with a divine legal system, preventing governance from being reduced to mere formal rules. **Strategic (Experiential-Rational) Layer** – Demonstrates the

1. Lakzaei, N., & Hosseinpour Asl Kolashani, M. (2021). Governance implications in Surah Yusuf. *Journal of Fiqh and Politics*, 2(4), 102-135. <https://doi.org/10.22081/ijp.2025.71045.1053>

* **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran). ***Type of article:** Research Article

▣ **Received:** 2025/02/08 • **Accepted:** 2025/03/02 • **Published online:** 2025/03/12

application of instrumental rationality within the framework of value-based rationality. This model defines governance as a **"dynamic governance system,"** wherein value stability (rooted in monotheism) coexists with strategic adaptability. The study concludes that *Surah Yusuf* is not merely a historical narrative but a repository of principles and foundations of monotheistic governance. It serves as a critical discourse that challenges Western governance theories.

Keywords

Governance, Theological Governance, Ethical Governance, Experiential Governance, Jurisprudential Governance, Surah Yusuf.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دلالات الحكمة في سورة يوسف^١

نجف لك زائي^١ ID محمد حسين بور أصل كلشاني^٢ ID

١. أستاذ في جامعة باقر العلوم عليه السلام ورئيس المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية.

lakzaeebou.ac.ir

٢. طالب الماجستير في جامعة باقر العلوم عليه السلام (الكاتب المسؤول).

mohammad.h.a.k1373@gmail.com

الملخص

يسعى هذا البحث، باستخدام منهجية تركيبية تشمل «تحليل المفاهيم المتضادة» و«تحليل المضمون»، إلى استخلاص دلالات الحكمة التوحيدية من سورة يوسف. وقد تم استخراج البيانات من خلال الترميز المفتوح والمحوري لآيات هذه السورة، وتم تنظيمها في مصفوفة رباعية الأبعاد (المفهوم الأولي، المفهوم المتضاد، نوع المفهوم، المقولة المحورية). تُظهر النتائج أنّ الحكمة في هذه السورة تشمل الحكمة في الأبعاد العقائدية والأخلاقية والفقهية والتجريبية، التي تتبع النموذج الديني الشامل (العقائد، الأخلاق والفقه). يشير تحليل النتائج الشامل إلى أنّ دلالات الحكمة في هذه السورة مبنية على هندسة ثلاثية الطبقات: الطبقة الأنطولوجية (العقائدية): تُعرّف شرعية الحكمة في إطار التوحيد ونفي الطاغوت. الطبقة المعيارية (الأخلاقية-الفقهية): تمنع اختزال الحكمة إلى قواعد شكلية من خلال دمج الفضيلة الأخلاقية والنظام القانوني الإلهي. الطبقة الاستراتيجية (التجريبية-

١٠٤

فكر
سياسة

سال دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ١٤٠٠ (پیاپی ٤)

١. استناداً إلى المقالة: لك زائي، نجف، حسين بور أصل كلشاني، محمد (١٤٠٠). دلالات الحكمة في سورة يوسف، الفقه والسياسة، ٢(٤)، صص ١٠٢-١٣٥.

<https://doi.org/10.22081/ijp.2025.71045.1053>

□ التصنيف: علمية محكمة؛ الناشر: مكتب الإعلام الإسلامي للحوزة العلمية في قم (المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران) © المؤلفون

□ تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/٠٢/٠٨ • تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٣/٠٢ • تاريخ النشر الإلكتروني: ٢٠٢٥/٠٣/١٢

العقلانية): تُظهر استخدام العقلانية الأدوات ضمن إطار العقلانية القيمة. يُعرّف هذا النموذج الحكمة كـ «نظام حكمة ديناميكي» يتعايش فيه الثبات القيمي (المبني على التوحيد) مع المرونة الاستراتيجية. يبيّن هذا البحث أنّ سورة يوسف ليست مجرد سرد تاريخي، بل هي كنز من مبادئ وأسس الحكمة التوحيدية التي يمكن أن تعمل نكطاب نقدي في مواجهة النظريات الغربية للحكمة.

الكلمات المفتاحية

الحكمة، الحكمة العقائدية، الحكمة الأخلاقية، الحكمة التجريبية، الحكمة الفقهية، سورة يوسف.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف^۱

ID^۱ نجف لکزایی ID^۲ محمد حسین پور اصل کلشانی

۱. استاد دانشگاه باقرالعلوم (ع) و رئیس پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 lakzaeebou.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه باقرالعلوم (ع) (نویسنده مسئول)
 mohammad.h.a.k1373@gmail.com

چکیده

این پژوهش با استفاده از روش‌شناسی ترکیبی شامل «تحلیل مفاهیم متضاد» و «تحلیل مضمون»، به استخراج دلالت‌های حکمرانی توحیدی از سوره یوسف پرداخته است. داده‌ها از طریق کدگذاری باز و محوری آیات این سوره استخراج شده و در قالب یک ماتریس چهاربُعدی (مفهوم اولیه، مفهوم متضاد، نوع مفهوم، مقوله محوری) سازماندهی شدند. نتایج نشان می‌دهند حکمرانی در این سوره مشتمل بر حکمرانی در ابعاد اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی است که از الگوی جامع دینی (اعتقادات، اخلاق و فقه) پیروی می‌کند. بررسی کلان یافته‌ها نشانگر این نکته است که دلالت‌های حکمرانی در این سوره بر مبنای یک معماری سه لایه‌ای ساختار یافته است: لایه هستی‌شناختی (اعتقادی) که مشروعیت حکمرانی را در چارچوب توحید و نفی طاغوت تعریف می‌کند؛ لایه هنجاری (اخلاقی-فقهی) که با تلفیق فضیلت‌گرایی اخلاقی و نظام حقوقی الهی، جلوگیری از فروکاستن حکمرانی به قواعد صوری را ممکن می‌سازد؛ و لایه راهبردی (تجربی-عقلانی) که به کارگیری عقلانیت ابزاری در چارچوب عقلانیت ارزشی را نشان می‌دهد. این الگو، حکمرانی را به‌عنوان یک «نظام حکمرانی پویا» تعریف می‌کند که در آن، ثبات ارزشی (مبتنی بر

۱۰۶

فقه و سیاست

سال دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰ (پیاپی ۴)

۱. **استاد به این مقاله:** لکزایی، نجف؛ حسین پور اصل کلشانی، محمد. (۱۴۰۰). دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف، فقه و سیاست، ۲(۴)، صص ۱۰۲-۱۳۵.

<https://doi.org/10.22081/ijp.2025.71045.1053>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران) © نویسنده گان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۰ □ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲ □ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۱۲/۲۲

توحید) با انعطاف راهبردی همزیستی دارد. این مطالعه نشان می‌دهد که سوره یوسف نه تنها یک روایت تاریخی، بلکه گنجینه‌ای از اصول و مبانی حکمرانی توحیدی است که می‌تواند به‌عنوان گفتمان انتقادی در برابر نظریه‌های غربی حکمرانی عمل کند.

کلیدواژه‌ها

حکمرانی، حکمرانی اعتقادی، حکمرانی اخلاقی، حکمرانی تجربی، حکمرانی فقهی، سوره یوسف.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

در عصر کنونی که گفتمان‌های حکمرانی با چالش‌های پیچیده‌ای چون نابرابری‌های ساختاری، بحران‌های گوناگون در عرصه قدرت و تعارض میان کارآمدی و ارزش‌های انسانی روبه‌روست، بازخوانی منابع اسلامی نظیر قرآن کریم، می‌تواند افق‌های نوینی برای بازتعریف مؤلفه‌ها و ابعاد حکمرانی بگشاید. در گستره مطالعات میان‌رشته‌ای حکمرانی، قرآن کریم به‌مثابه منشوری جامع و چندبُعدی، همواره ظرفیت‌های تحلیلی ژرفی را برای مواجهه با مسائل امروزی همچون ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی مبتنی بر ارزش‌های الهی و انسانی، فراهم می‌آورد. آن‌گونه که امام رضا علیه السلام فرموده‌اند، قرآن کریم برای زمان و مکان خاصی نبوده و آموزه‌های آن همواره جدید و باطراوت است.^۱ در حقیقت قرآن کریم، به‌مثابه متنی زنده، گنجینه‌ای از رهیافت‌های حکمرانی است.

مقام معظم رهبری درباره ضرورت مراجعه به کلام وحی در موضوع حکمرانی می‌فرماید:

آن چیزی که منبع و منشأ حکمرانی است و دستور حکمرانی و برنامه‌های حکمرانی از آن گرفته می‌شود، عبارت است از کتاب الهی که به پیغمبر نازل شده است. این اصول و اساس در آن [کتاب] است؛ و همه برنامه‌های بشری در چهارچوب این اصول بایستی گذاشته بشود» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

در این میان، سوره یوسف با ساختار روایی منسجم و منحصربه‌فرد خود که «احسن القصص» نام گرفته، نه تنها به‌مثابه یک داستان تاریخی، بلکه به‌عنوان گنجینه‌ای از مفاهیم کلیدی حکمرانی توحیدی قابل تأمل است. این مقاله درصدد است تا با

۱. سَيَأْتِي عَنِ الرَّضَا عَنْ أَبِيهِ عليه السلام: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مَا بَالُ الْقُرْآنِ لَا يَزْدَادُ عَلَى النَّشْرِ وَالذَّرْسِ إِلَّا عَصَاةً فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمْ يَجْعَلْهُ لِرَمَانٍ دُونَ زَمَانٍ وَلِنَاسٍ دُونَ نَاسٍ فَهُوَ فِي كُلِّ زَمَانٍ جَدِيدٌ وَعِنْدَ كُلِّ قَوْمٍ عَصٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ (بحار الانوار، ج ۲، ص ۲۸۰)؛ وقتی از ایشان سؤال شد چه سزی است که قرآن هرچه بیشتر خوانده و بحث شود، بر تازگی و طراوت آن افزوده می‌شود، فرمود: چون خداوند تبارک و تعالی آن را تنها برای زمانی خاص و مردمی خاص قرار نداده است. از این رو، در هر زمانی و برای هر مردمی، تا روز قیامت، تازه و باطراوت است.

استنطاق^۱ آیات این سوره، با عبور از سطح ظاهری روایت، به لایه‌های زیرین معنایی سوره نفوذ کند و دلالت‌های حکمرانی آن را در سطوح و لایه‌های مختلف بازخوانی نماید. سوره یوسف با روایتی از تقابل «فرد» و «ساختار»، «اخلاق» و «قدرت»، و «بحران» و «فرصت» به‌عنوان متنی کلیدی برای استخراج مبانی نظری حکمرانی عدالت‌محور، جایگاهی ممتاز دارد. این سوره در بستر تاریخی خود، روایتگر تقابل «اراده الهی» با «اراده بشری» در عرصه قدرت است.

نکته محوری این پژوهش، تمرکز بر دوگانه‌هایی مانند «ظلمت و نور» در فرایند حکمرانی است؛ جایی که یوسف علیه السلام از چاه بردگی تا کرسی عزیزی مصر، مسیری را طی می‌کند که هر مرحله آن، حاوی درس‌هایی کلیدی در باب «اقتدار مشروع»، «مقاومت در برابر فساد ساختاری» (نفی تهمت زلیخا)، و «تبدیل بحران به فرصت» (مدیریت اقتصاد کلان در شرایط قحطی) است. این سوره با تأکید بر محوریت «صبر فعال» (نه انفعال) به‌عنوان سازوکاری برای تحول نهادی، نشان می‌دهد که حکمرانی الهی، صرفاً مبتنی بر دستورالعمل‌های خشک اداری نیست، بلکه در گرو درک پویایی روابط انسانی و التزام به اصول تغییرناپذیر عدالت است.

از سوی دیگر، روایت یوسف علیه السلام به‌مثابه «غریب مصلح»، الگویی از حکمرانی بینافرهنگی را ترسیم می‌کند که در آن، حاکم دانا، با حفظ هویت دینی خویش (اشاره به دین آباء و اجدادی در آیه ۳۷)، توانمندسازی جامعه میزبان را در دستور کار قرار می‌دهد. این امر، پاسخی است به پارادایم‌های مدرنی که حکمرانی مطلوب را در گرو گسست از سنت‌های ارزشی می‌دانند. در واقع، سوره یوسف با نقد پنهان «حکمرانی سکولار»، بر آن است که مشروعیت الهی و کارآمدی زمینی، نه تنها متناقض نیستند، بلکه در صورت التزام به اخلاق مسئولیت‌همپوشانی ساختاری می‌یابند. این مقاله در پی

۱. استنطاق به معنای طلب و درخواست سخن (زیبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۳، ص ۴۵۹) و هم‌معنا با انطق (جوهری، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۵۵۹) است که در معنای «به‌سخن آوردن» (زمخشری، ۱۳۸۶، ص ۱۹۸) است. منظور از استنطاق متن، این است که خواننده از هر طریق مناسبی که وجود دارد، متن مورد نظر خود را در موضعی قرار دهد که محتوای آن برایش روشن شود.

اثبات این فرضیه است که سوره یوسف چهارچوبی منسجم و نظام‌مند در قالب «حکمرانی نبوی» ارائه می‌دهد که در آن، عقلانیت ابزاری، ذیل عقلانیت ارزشی الهی معنادار می‌شود. این نوشتار می‌کوشد تا با احیای گفتمان دینی در مطالعات حکمرانی، افق‌های جدیدی را برای نظریه‌پردازی بومی در این عرصه بگشاید.

۱. پیشینه

در حوزه حکمرانی در قرآن، تحقیقات متنوعی صورت گرفته است که در جدول زیر آمده است.

جدول ۱. تحقیقات پیشین در حوزه حکمرانی در قرآن

نویسنده / نویسندگان	عنوان و منبع	نتایج و یافته‌ها
مهدی امیری	مقاله «چارچوب پاسخ‌گویی قرآنی: مدلی برای حکمرانی اسلامی»، رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۹، ۱۴۰۲، صص ۴۱-۶۰.	مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز پاسخ‌گویی مبتنی بر قرآن کریم در سه حوزه شناختی، عاطفی و رفتاری به‌عنوان چارچوب مفهومی پاسخ‌گویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم به دست آمده است.
اکبر غفوری، سید روح‌الله طباطبایی ندوشن	کتاب سیاست و حکمرانی در قرآن و نهج البلاغه، ۱۴۰۲، انتشارات دانشگاه یزد.	در خصوص منشأ و ماهیت دولت‌ها، موضوع مشروعیت در دین اسلام، حدود و اختیارات دولت و حقوق متقابل مردم با آن بحث شده است.
مریم نورالهی، علی اصغر پورعزت، محمدرضا اسمعیلی گیوی، محمدعلی لسانی فشارکی.	مقاله «مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی در پرتو قرآن کریم»، مدیریت اسلامی، شماره ۱۲۱، ۱۴۰۱، صص ۲۱۹-۲۴۹.	مؤلفه‌های حکمرانی اخلاقی شامل حاکمیت رابطه رحمانی، حاکمیت عدالت، رضایت عمومی، تخصص و تعهد، خردورزی، مشارکت عمومی، اصلاح و نظارت همگانی و... است.

نویسنده / نویسندگان	عنوان و منبع	نتایج و یافته‌ها
فرج‌اله رهنورد، محمد ثنایی فر، محمدعلی لسانی فشارکی و حبیب‌اله طاهرپور کلانتری	مقاله «ابعاد و مؤلفه‌های حاکمیت مطلوب در قرآن کریم»، مدیریت اسلامی، شماره ۳، ۱۴۰۱، صص ۱۱-۴۱.	ابعاد حاکمیت مطلوب با تکیه به ۳۳ مؤلفه به‌دست آمده در ۵ عنوان شریعت‌گرایی اسلامی، معنویت‌گرایی اسلامی، عقل‌گرایی، عدالت‌گرایی اسلامی و مردم‌سالاری دینی دسته‌بندی گردیده است. سبک مستخرج «حاکمیت برادرانه در سایه ولی حق» عنوان‌گذاری شده است.
حمید ایزدبخش و مجتبی جوادی	مقاله «مدل حکمرانی در قرآن کریم؛ براساس کلیدواژه تبعیت»، تحقیقات بنیادین علوم انسانی، شماره ۲۰، ۱۳۹۹، صص ۲۷-۵۶.	نتایج این پژوهش به‌صورت مدل حکمرانی در قرآن کریم در سه محور تابع، متبوع و تبعیت که ارکان «تبعیت کردن» هستند، ارائه شده است.
مهديه سادات مستقیمي	مقاله «تحليل معنای حکمرانی شایسته با تأکید بر آموزه‌های قرآنی»، فقه حکومتی، شماره ۱، ۱۳۹۵، صص ۹۰-۱۱۴.	تعلیم و تزکیه الهی مردم، علم و تقوای حکمرانان، تحقق قسط و عدالت، خداترسی و شجاعت، اخلاص و... شاخص‌های حکمرانی شایسته قرآنی معرفی شده‌اند.
قاسم درزی و پیام صدریه	مقاله «نگرشی میان‌رشته‌ای به حکمرانی خوب، زمینه‌مندسازی حکمرانی خوب در قرآن و نهج البلاغه»، النهج، شماره ۴۶، ۱۳۹۴، صص ۱۰۳-۱۲۶.	در بین مؤلفه‌های حکمرانی خوب، سه شاخص «کنترل فساد»، «حاکمیت قانون» و «صدا و پاسخ‌گویی» از اهمیت و اولویت برخوردار است. حکمرانی خوب در گفتمان دینی اسلامی بر ویژگی‌های معنوی، الهی و آخرت‌گرا تمرکز داشته و متأثر از سعادت اخروی است.

نویسنده / نویسندگان	عنوان و منبع	نتایج و یافته‌ها
مهديه سادات مستقیمی، تقی دشتی، محمدجواد ارسطا	کتاب حکمرانی شایسته از منظر قرآن کریم، ۱۳۹۳، نشر بیت‌الاحزان فاطمه	به اهمیت عدالت به‌عنوان یک پارادایم مهم در حکومت اشاره و گستره مفهوم عدالت در زبان قرآن و ارتباط وثیق آن با اخلاق و ارزش‌های اسلامی و شئون اصلی آن بررسی شده است.
سید مجتبی امامی، مجتبی جوادی	مقاله «واکاوای مفهوم حکمرانی در پرتو کلمه اطاعت در قرآن کریم»، امنیت ملی، دوره ۱۱، شماره ۴۲، ۱۴۰۰، صص ۴۳-۷۴.	این پژوهش نشان می‌دهد که حکمرانی اسلامی از طریق مفهوم «اطاعت» در قرآن کریم قابل فهم است. اطاعت باید با آگاهی و ایمان همراه باشد و نقش انسان‌ها در حکمرانی اهمیت دارد. همچنین، سطوح مختلف اطاعت و نیاز دائمی به آن، به‌علاوه نقش تقوا در تقویت رابطه حاکم و مردم، از یافته‌های کلیدی هستند.

تحقیقات پیشین در حوزه حکمرانی در قرآن به ۴ دسته کلی تقسیم می‌شود:

۱. **بنیادهای نظری و اصولی:** با رویکرد تمرکز بر ارزش‌ها، اصول و بنیادهای حکمرانی در قرآن.
۲. **ابعاد عملی و کاربردی:** بررسی مؤلفه‌ها و ابعاد عملی حکمرانی در قرآن.
۳. **معیارهای ارزیابی و شاخص‌ها:** شناسایی شاخص‌های ارزیابی و معیارهای حکمرانی خوب در قرآن.
۴. **موضوعات تطبیقی و تاریخی:** مقایسه حکمرانی در قرآن با منابع دیگر.

۲. نوآوری

با توجه به تحقیقات پیشین که در زمینه حکمرانی در قرآن صورت گرفته است، لازم است وجه تمایز و نوآوری این پژوهش به وضوح مشخص شود:

۲-۱. موضوع تخصصی و منحصر به فرد

تاکنون هیچ پژوهشی به طور خاص به بررسی «دلالت‌های حکمرانی در سوره یوسف» پرداخته است. این پژوهش با تمرکز بر سوره یوسف، به بررسی جزئیات و رمزهای حکمرانی در این سوره می‌پردازد که شامل نقش یوسف علیه السلام در مدیریت مصر، برنامه‌ریزی استراتژیک، اقتصاد سیاسی، و مدیریت بحران می‌شود. این موضوع از دیدگاه تطبیقی و عملی، نمونه‌ای از حکمرانی عادل و مؤثر در قرآن را نشان می‌دهد.

۲-۲. بررسی بعد عملی و کاربردی حکمرانی

- پژوهش حاضر به بررسی روش‌های عملی حکمرانی در سوره یوسف می‌پردازد، مانند:
- مدیریت منابع: یوسف علیه السلام چگونه به مدیریت انبوه ذخایر و منابع طی دوره‌های گرسنگی و سرخوشی پرداخت؟
 - سیاست‌های اجتماعی: چگونه اقدامات او به توسعه اجتماعی و اقتصادی مصر کمک کرد؟
 - تصمیم‌گیری عقلانی: نقش عقل و استدلال در تصمیم‌گیری‌های حکومتی یوسف علیه السلام.

۲-۳. بررسی بعد معنوی و الهی

برخی از تحقیقات پیشین به اهمیت معنویت و الهیات در حکمرانی اشاره کرده‌اند، اما این جنبه در سوره یوسف به صورت جزئی و دقیق بررسی نشده است. در این پژوهش به بعد الهی و معنوی حکمرانی یوسف علیه السلام تأکید ویژه می‌گردد؛ اینکه چگونه یوسف علیه السلام با تأکید بر تقوا، اعتماد به خدا، و ارزش‌های اخلاقی، سیستم حکومتی خود

را برقرار کرد، یا نقش ربانیت، رحمت و احسان در تصمیم‌گیری‌های حکومتی یوسف علیه السلام چیست.

بنابراین وجه تمایز و نوآوری پژوهش «دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف» در دو دسته کلی قابل تحلیل است:

۱. **تخصص در موضوع:** تمرکز بر سوره یوسف به‌عنوان نمونه‌ای از حکمرانی عاقلانه، عادلانه و مؤثر در قرآن کریم.
۲. **تفصیل در جنبه‌ها:** بررسی جزئیات عملی، معنوی، اقتصادی، اخلاقی و... حکمرانی یوسف علیه السلام.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از ترکیب دو روش اصلی **تحلیل مفهومی** و **تحلیل مضمون** بهره می‌برد. این ترکیب روش شناختی، امکان درک عمیق‌تر و نظام‌مندتر از دلالت‌های حکمرانی در سوره یوسف را فراهم می‌کند.

۳-۱. روش تحلیل مفهومی با رویکرد «مفاهیم متضاد»

روش تحلیل مفهومی در این پژوهش با الهام از رویکرد «مفاهیم متضاد» ارائه شده توسط شهید مرتضی مطهری در کتاب «بررسی اجمالی نهضت‌های اسلامی در صد سال اخیر» به کار گرفته شده است. شهید مطهری در این روش، به بررسی زوج‌های متضاد مفهومی می‌پردازد که در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند و از طریق تقابلهای معنای عمیق‌تری از مفاهیم دینی و اجتماعی ارائه می‌دهند. این زوج‌های متضاد شامل مفاهیمی همچون توحید و شرک، ایمان و کفر، هدایت و ضلالت، عدل و ظلم، خیر و شر، اطاعت و معصیت، شکر و کفران، اتحاد و اختلاف، غیب و شهادت، علم و جهل، تقوا و فسوق، و استکبار و استضعاف می‌شوند. برخی از این زوج‌ها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که یکی از مفاهیم باید نفی و دیگری تحقق یابد؛ مانند اصلاح و افساد. مفهوم اصلاح در قرآن نیز در سطوح مختلفی از روابط فردی (مانند اصلاح ذات‌البین) تا محیط

خانوادگی و اجتماعی به کار رفته است (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۸).

این روش به پژوهش‌گر کمک می‌کند تا با بررسی تقابل‌های مفهومی در آیات سوره یوسف، ابعاد حکمرانی را در قالب مفاهیم متضاد استخراج و تحلیل کند.

۲-۳. روش تحلیل مضمون

روش دوم مورد استفاده در این پژوهش، تحلیل مضمون است که به‌عنوان یکی از روش‌های کیفی، امکان شناسایی و طبقه‌بندی مضامین کلیدی در متون را فراهم می‌کند. این روش بر اساس استقرار تحلیلی، طبقه‌بندی داده‌ها و سنخ‌شناسی عمل می‌کند (کیا و فقیهی‌نژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۳). تحلیل مضمون ابزاری منعطف و کارآمد برای تحلیل حجم گسترده‌ای از داده‌های پیچیده و مفصل است و نیازی به اشباع داده ندارد (براون و کلارک، ۲۰۰۶، ص ۷۵).

۱-۲-۳. تعریف مضمون

مضمون یا تم، نشان‌دهنده اطلاعات مهم، تکراری و متمایز در متن است که به نظر پژوهشگر، بیان‌گر درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤال تحقیق است. مضامین در سه سطح طبقه‌بندی می‌شوند:

۱. مضامین پایه: نکات کلیدی و جزئیات موجود در متن.
۲. مضامین سازمان‌دهنده: مقولات تلخیص‌شده و طبقه‌بندی‌شده از مضامین پایه.
۳. مضامین فراگیر: اصول کلی و حاکم بر متن که به‌عنوان چارچوب اصلی عمل می‌کند (شیخ‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰، ص ۱۵۱، به‌نقل از آتراید-استیرلینکس، ۲۰۰۱، ص ۳۹۳).

۲-۲-۳. روش‌های تحلیل مضمون

تحلیل مضمون به سه شیوه اصلی انجام می‌شود:

- قالب مضامین: مناسب برای پژوهش‌هایی با حجم زیاد داده‌ها.
- ماتریس مضامین: برای سازمان‌دهی و نمایش ارتباط بین مضامین.

- شبکه مضامین: برای ترسیم ساختار کلی مضامین و روابط بین آنها (شیخزاده، ۱۳۹۰، ص ۱۶۲).

در این پژوهش، با توجه به کثرت داده‌های قرآنی، از روش قالب مضامین استفاده شده است. این روش به دلیل انعطاف‌پذیری و توانایی تحلیل حجم گسترده‌ای از متون، انتخاب مناسبی برای پژوهش‌های قرآنی است (کینگ و هوراکز، ۲۰۱۰م).

۴. فرایند اجرای پژوهش

فرایند پژوهش به شرح زیر خواهد بود:

۱. کدگذاری باز آیات: ابتدا آیات مرتبط با حکمرانی در سوره یوسف × بر اساس فرایند تحلیل مضمون، کدگذاری باز می‌شوند.
 ۲. شناسایی مفاهیم متضاد: در مرحله بعد، مفاهیم متضاد موجود در آیات شناسایی و تحلیل می‌شوند.
 ۳. استخراج مضامین: با استفاده از مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، ابعاد حکمرانی در سوره یوسف استخراج و تحلیل می‌شود.
 ۴. ترسیم شبکه مضامین: در نهایت، شبکه مضامین مربوط به حکمرانی ترسیم می‌شود تا چارچوب کلی و روابط بین مفاهیم به‌طور نظام‌مند نمایش داده شود.
- ترکیب روش‌های تحلیل مفهومی و تحلیل مضمون در این پژوهش، امکان درک عمیق‌تر و جامع‌تری از دلالت‌های حکمرانی در سوره یوسف را فراهم می‌کند. این رویکرد نه تنها به شناسایی مفاهیم کلیدی و تقابل‌های مفهومی کمک می‌کند، بلکه با ترسیم شبکه مضامین، چارچوبی نظام‌مند برای تحلیل ابعاد حکمرانی ارائه می‌دهد.

۵. مفهوم‌شناسی

۵-۱. حکمرانی

موضوع حکمرانی در پژوهش‌های امروزی، به دلیل گسترده‌بودن طیف مفهومی آن و تنوع رویکردها به آن، هنوز به‌عنوان یک مفهوم مشخص و بدون جدل، قابل تعریف

نیست. این عدم تعیین پذیری در معناشناسی حکمرانی، باعث شده است که این واژه به صورت مبهم و چندبعدی باقی بماند و برداشت‌های مختلفی از آن وجود داشته باشد (Morphy, 2000, p. 790).

۵-۲. تعریف‌های متعدد حکمرانی

۵-۲-۱. حکمرانی به عنوان سیاست عمومی و دولت

برخی پژوهشگران، حکمرانی را به عنوان یک مفهوم مرتبط با سیاست‌های عمومی و دولت تعریف کرده‌اند (Vieira et al, 2014). در این دیدگاه، حکمرانی به نحوه مدیریت و تصمیم‌گیری در سطح دولت و سازمان‌های عمومی اختصاص داده می‌شود.

۵-۲-۲. حکمرانی به عنوان فرایند نفوذ هدایت‌شده در فرایندهای اجتماعی

برخی دیگر، حکمرانی را به عنوان یک فرایند نفوذ هدایت‌شده در فرایندهای اجتماعی تعریف کرده‌اند که شامل سه نهاد اصلی: حکومت، جامعه مدنی و بخش خصوصی، می‌شود (صحرايي و محمودی‌نیا، ۱۳۹۷، ص ۹۸). این تعریف حکمرانی را به عنوان یک مفهوم وسیع‌تر از حکومت و دولت در نظر می‌گیرد.

۵-۲-۳. تعریف بانک جهانی

بانک جهانی در تعریف خود از حکمرانی خوب،^۱ به مؤلفه‌هایی مانند جامعیت، پاسخ‌گویی تحقق‌یافته، کارآمدی نهادها، مدیریت منابع، احترام به قوانین و نهادها، و تعاملات میان کنشگران تأکید دارد. این تعریف حکمرانی را به عنوان یک سیستم شامل فرایندها، سازوکارها و مؤسسات توصیف می‌کند که از طریق آنها شهروندان و گروه‌های جامعه، حقوق خود را پیگیری، تعهدات خود را ادا و اختلافات خود را حل می‌نمایند.

1. https://documents1.worldbank.org/curated/en/711471468765285964/pdf/multi0page.pdf_page_14

۵-۲-۴. حکمرانی به عنوان کنش و سیستم اداره

برخی پژوهشگران، حکمرانی را به عنوان کنش، شیوه یا سیستم اداره تعریف کرده‌اند که در آن مرزهای بین سازمان‌ها و بخش‌های عمومی و خصوصی محو می‌شوند (Akhmouch & Correia, 2016). جوهره حکمرانی به وجود روابط متعامل بین و درون حکومت و نیروهای غیرحکومتی اشاره دارد.

عالی و همکاران در یک مطالعه جامع، حکمرانی را بدین صورت تعریف کرده‌اند: «حکمرانی، فرایند راهبری تعامل نظام‌مند کنشگران (حکومتی / غیرحکومتی) در یک قلمرو (فراملی، ملی و فروملی) از طریق خط‌مشی‌گذاری و تنظیم‌گری (و بازتوزیع) برای تسهیل‌گری و ارائه خدمات (عمومی) به منظور تحقق اهداف جمعی (مشترک بین کنشگران حکومتی و غیرحکومتی) با اعمال اقتدار مشروع در چارچوب آرمان‌ها و ارزش‌های آن قلمرو است» (عالی و دیگران، ۱۴۰۳، ص ۸۲).

۵-۳. حکمرانی اسلامی

با توجه به اهمیت دین و قرآن در تعریف حکمرانی، لازم است که به حکمرانی اسلامی به عنوان یک موضوع خاص توجه شود. حکمرانی اسلامی، به عنوان یک سیستم، بر اساس اعتقادات، ارزش‌ها و اصول دینی شکل گرفته است. در این باره، تعریفی که ارائه داده‌اند، به عنوان یکی از دقیق‌ترین تعاریف مطرح است (لک‌زایی و دیگران، ۱۴۰۳): حکمرانی اسلامی، فرایند هدایت فرد، جامعه و نهادها در سطوح و ابعاد مختلف و در ارتباط با دیگر اجزا از مبدأ تا مقصد است که از سازوکارها و محرک‌های معرفتی و انگیزشی توحیدی، عاقلانه و عالمانه بهره می‌برد تا عدالت را از طریق عمل صالح و با به کارگیری ابزارهای قدرت مشروع تحقق دهد» (لک‌زایی و دیگران، ۱۴۰۳).

۵-۴. عناصر مهم حکمرانی اسلامی

عناصر بنیادین حکمرانی اسلامی، که به عنوان شاخص‌های اصلی و بارز این مفهوم

مطرح می‌شوند، شامل ایمان، عمل صالح، عدل و عقل هستند. عقل در حکمرانی اسلامی به‌عنوان یکی از ابزارهای اصلی تصمیم‌گیری تلقی می‌شود. عقل در اینجا به‌معنای «جنود عقل» است که در حدیث شریف «جنود عقل و جهل» (امام خمینی، ۱۳۹۱) ذکر شده است.

۵-۵. مؤلفه‌های حکمرانی سوره یوسف

برای بررسی دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف، نیازمند یک الگوی منسجم و ساختارمند هستیم که روش تحقیق مدنظر نویسندگان را فراهم آورد. از این‌رو برای بررسی آیات این سوره، یک الگوی تحلیلی، در قالب یک جدول طراحی شده است تا بتواند آیات قرآن را از دیدگاهی ساختاری و مفهومی بررسی کند. این جدول شامل چهار ستون اصلی است که هر کدام نقش خاصی در تحلیل آیات دارد. جدول نمونه در زیر رسم شده است.

جدول ۲. الگوی نمونه تحلیل آیات

آیات نمونه	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	مقوله محوری
وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ	ایمان	کفر / شرک	مؤلفه اعتقادی (باور و بینش)
بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ	صبر	بی‌تابی	مؤلفه اخلاقی (خلقیات، گرایشات و تمایلات)
إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ	الهی بودن حکم و حکمرانی	طاغوتی بودن حکم و حکمرانی	مؤلفه شرعی (قانونی و فقهی)
وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ	علم تأویل حدیث	جهل	مؤلفه تجربی (عرفی و بشری)

این ساختار به صورت بافتارمند و چندلایه‌ای عمل می‌کند و با توجه به هر آیه، به شناسایی و تحلیل عناصر بنیادی آن می‌پردازد.

۵-۱. آیات نمونه

این ستون شامل آیات سوره مبارکه یوسف است که موضوع آنها دلالت خاصی بر حکمرانی دارد. به عنوان مثال آیه «وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» به موضوع علم و تجربه در مدیریت و تصمیم‌گیری حکومتی اشاره دارد.

۵-۲. مفهوم اولیه

این ستون به شناسایی مفهوم اصلی و مرکزی در هر آیه می‌پردازد. مفهوم اولیه، همان ارزش یا اصلی است که در آیه برجسته شده است. مفهوم اولیه، بنیادی‌ترین عنصر در تحلیل آیات است و به شناسایی جهت اصلی آیه کمک می‌کند. به عنوان مثال آیه «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» به مفهوم اولیه الهی بودن حکم و حکمرانی و به اهمیت حکمرانی توحیدی اشاره دارد.

۵-۳. مفهوم متضاد

این ستون به شناسایی مفهوم متضاد یا مخالف مفهوم اولیه می‌پردازد. وجود مفهوم متضاد در قالب یک دوگانه، به بررسی چالش‌ها، تضادها و مقایسه‌های موجود در آیات کمک می‌کند. این مفهوم به نشان‌دادن چگونگی تقابل بین دو حالت یا وضعیت کمک می‌کند و به درک عمیق‌تری از مفهوم اولیه منجر می‌شود. به عنوان مثال مفهوم متضاد آیه «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ»، طاغوتی بودن حکم و حکمرانی است. این مفهوم به نظام‌ها، فرایندها و چرخه‌های حکمرانی غیرالهی یا مستبد اشاره دارد.

۵-۴. مقوله محوری

این ستون به شناسایی مقوله کلی‌ای می‌پردازد که مفهوم اولیه در آن جایگاه دارد. مقوله‌های محوری شامل مؤلفه‌های اعتقادی، اخلاقی، شرعی، و تجربی هستند.

مقوله محوری به درک موقعیت مفهوم در چارچوب بزرگ تر قرآن کمک می کند. به عنوان مثال در آیه «وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ»، مقوله محوری در یک دسته بندی کلان به نام مؤلفه اعتقادی جای می گیرد. با توجه به نکات جدول نمونه، تمامی آیات سوره مبارکه یوسف به دقت تجزیه و تحلیل گشته و کدگذاری شده است. اما با توجه به کثرت آیات این سوره و امکان پذیر نبودن نمایش همه آیات و کدها، در زیر مفاهیم متخذ مربوط به حکمرانی در قالب یک جدول ارائه می گردد.

جدول ۳. مقوله بندی مفاهیم و مضامین پایه

مقوله محوری	مفهوم برگرفته و نشانی آیات (تمامی آیات از سوره مبارکه یوسف است، لذا به ذکر شماره آیات اکتفا شده است).
اعتقادی	ولایت خداوند و تسلیم خدا بودن (۱۰۱)، انتظار انسان مصلح (۸۶)، برهان رب (۲۴)، بیان ویژگی های خداوند (۳۹-۴۱)، ایمان به خدا و آخرت (۳۷)، نفی دین شرک آلود (۱۰۶)، فلاح (۲۳)، خداگرایی (ناظر بر اعمال بودن خداوند (۲۴)).
اخلاقی	تواضع (۵۸-۵۹)، عبد (بندگی) و خالص (مخلص) بودن (۲۴)، نسبت دادن همه کارهای خوب به خداوند (۱۰۰)، استغفار و اعتراف به خطا (۹۱)، عفو و بخشش (۹۲)، امیدواری (۸۷)، تحسین (۸۷)، هزینه کردن برای تحقق هدف (۶۲)، مهمان نوازی (۵۹)، تقوا (۵۶)، توکل (۶۸)، امانتداری (۵۲)، محسن بودن (۷۸)، مشورت گرایی (۴۳)، صدیق بودن (۲۷، ۵۱)، شرط پاکی نفس برای قدرت سیاسی (۳۲)، هزینه برای حفظ عفت و تقوا و دین (۳۳)، آخرت گرایی (۵۷)، کرامت (۳۱)، امانتداری (۵۴)، پناه بردن به خدا (۲۳).
فقهی	مشروعیت و مقبولیت (۵۶)، قاعده «عدم ضایع شدن اجر محسنین» (۵۶)، قانون گذاری و مجازات (۷۶)، عدالت (۵۹)، اجتناب از ملی گرایی (۵۹)، الهی بودن قانون و حکومت (۶۷)، لزوم بررسی دقیق وضعیت در هنگام حکم دادن و قضاوت (۲۶-۲۸) و از آن خدا بودن حکمت (۴۰).

مفهوم برگرفته و نشانی آیات (تمامی آیات از سوره مبارکه یوسف است، لذا به ذکر شماره آیات اکتفا شده است).	مقوله محوری
درخواست مسئولیت برای حل مشکلات مردم (۵۵)، طراحی و سیاست گذاری (۴۷-۴۹)، توجه به ظرفیت افراد در نقل قول‌ها (۵)، لزوم توجه به احوالات گذشتگان (۱۰۹)، ویژگی‌های مشاور کارآمد (۵۴-۵۶)، لزوم تمشیت امور معیشتی توسط دولت (۵۴-۵۵) و معرفی الگو (۶).	تجربی

با توجه به نکات مستخرج از آیات، در ادامه با بهره‌گرفتن از روش تحلیل مضمون، به شناسایی و کشف مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر اقدام خواهد شد.

جدول ۴. تحلیل مضمون نکات مستخرج از آیات

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه (کدهای مرتبط با دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف)
حکمرانی اعتقادی	حاکمیت الهی و توحید در حکمرانی	- ولایت خداوند و تسلیم خدا بودن (۱۰۱) - الهی بودن قانون و حکومت (۶۷) - از آن خدا بودن حکمت (۴۰)
	ایمان به عدالت الهی و آخرت	- ایمان به خدا و آخرت (۳۷) - آخرت گرایی (۵۷) - فلاح (۲۳) - انتظار انسان مصلح (۸۶)
	نفی شرک و طاغوت در حکومت	- نفی دین شرک آلود (۱۰۶) - برهان رب (۲۴)

۱۲۲

فقه
سیاست

سال دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰ (پیاپی ۴)

مضامین پایه (کدهای مرتبط با دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر	
<ul style="list-style-type: none"> - تواضع (۵۸-۵۹) - تقوا (۵۶) - پاکی نفس برای قدرت سیاسی (۳۲) - حفظ عفت و تقوا (۳۳) - صدیق بودن (۲۷، ۵۱) 	<p style="text-align: center;">اخلاق فردی حاکمان</p>	حکمرانی اخلاقی	
<ul style="list-style-type: none"> - مهمان‌نوازی (۵۹) - امانتداری (۵۲، ۵۴) - محسن بودن (۷۸) - عفو و بخشش (۹۲) - امیدواری (۸۷) 	<p style="text-align: center;">اخلاق اجتماعی در حکمرانی</p>		
<ul style="list-style-type: none"> - مشورت‌گرایی (۴۳) - هزینه کردن برای تحقق هدف (۶۲) - استغفار و اعتراف به خطا (۹۱) - توکل (۶۸) 	<p style="text-align: center;">اخلاق مدیریتی</p>		
<ul style="list-style-type: none"> - الهی بودن قانون و حکومت (۶۷) - مشروعیت و مقبولیت (۵۶) - قاعده «عدم ضایع شدن اجر محسنین» (۵۶) 	<p style="text-align: center;">قوانین الهی و مشروعیت حکومت</p>	حکمرانی فقهی	
<ul style="list-style-type: none"> - عدالت (۵۹) - قانون‌گذاری و مجازات (۷۶) - لزوم بررسی دقیق پیش از قضاوت (۲۶-۲۸) - به‌روزرسانی فناوری‌های قضایی 	<p style="text-align: center;">عدالت و قضاوت در حکمرانی</p>		

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه (کدهای مرتبط با دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف)
	اجتناب از تبعیض و ملی‌گرایی	- اجتناب از ملی‌گرایی (۵۹) - عدالت توزیعی (۵۹)
حکمرانی تجربی	سیاستگذاری و برنامه‌ریزی	- طراحی و سیاستگذاری (۴۷-۴۹) - لزوم تمشیت امور معیشتی توسط دولت (۵۴-۵۵) - ویژگی‌های مشاور کارآمد (۵۴-۵۶) - مدیریت پیش، حین و پس از بحران
	مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی	- درخواست مسئولیت برای حل مشکلات مردم (۵۵) - توجه به ظرفیت افراد (۵)
	الهام از تاریخ و تجربیات	- لزوم توجه به احوالات گذشتگان (۱۰۹) - معرفی الگو (۶)

۶. یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، برای یافتن دلالت‌های حکمرانی سوره یوسف، تمامی آیات این سوره مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. این روند تحت فرایند کدزنی باز، مفاهیم پایه، مفاهیم سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر انجام پذیرفت. با بررسی آیات قرآن کریم طبق روش مذکور، به ۴ بُعد کلی و مبنایی می‌رسیم که در ادامه توضیح داده خواهد شد.

۶-۱. ابعاد اعتقادی حکمرانی سوره یوسف

یکی از ابعاد حکمرانی، مربوط به حوزه باورها و اعتقادات کارگزاران و مردم است.

کلیدواژه توحید، دال مرکزی این شاخص‌ها محسوب می‌شود. در واقع حکمرانی قرآنی، توسط کارگزاران توحیدی و امت توحیدی جاری و ساری می‌شود؛ چراکه نتیجه تابع اخس مقدمات است و اگر در این سیستم غیر از اعتقادات توحیدی نظیر شرک، کفر و طاغوت محوریت یابد، جامعه به حکمرانی مطلوب نخواهد رسید. طبق این معیار، حکمرانی اعتقادی یکی از اجزای حکمرانی قرآنی به شمار می‌رود. حکمرانی اعتقادی، درصدد حاکم کردن توحید در جامعه و اجتناب از نقطه مقابل آن یعنی طاغوت است.^۱ به‌عنوان مثال می‌توان از بین مؤلفه‌های اعتقادی به ایمان به معاد، ایمان به وعده‌های الهی و پرهیز از کفر اشاره داشت.

۶-۲. ابعاد اخلاقی حکمرانی سوره یوسف

دسته دوم مربوط به حوزه‌های اخلاق، فضائل و رذائل می‌شود. حکمرانی قرآنی بر فضائل گوناگونی مانند امانت تأکید دارد که نقطه مقابل خیانت است. صفاتی مانند احسان، صداقت، تواضع، ادب، عفت و پاکدامنی، صبر و... از جمله این شاخص‌هاست. حکمرانی اخلاقی جزء دوم حکمرانی سوره یوسف را شامل می‌شود. حکمرانی اخلاقی درصدد زدودن رذائل و صفات ناپسند از جامعه و جایگزین کردن آن با فضائل و صفات پسندیده است تا به یک حکمرانی فضیلت‌محور دست یابیم.

۶-۳. ابعاد شرعی و فقهی (قانون الهی) حکمرانی سوره یوسف

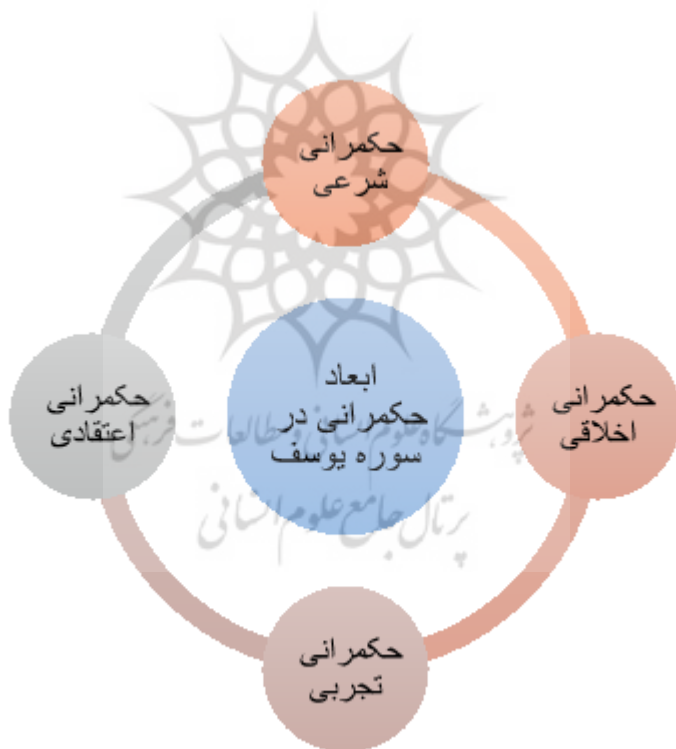
دسته سوم به حوزه شاخص‌های شرعی، فقهی و رفتاری‌ای مربوط می‌شود که بر قانون‌گرایی تأکید دارد. به‌عنوان مثال آیه «ان الحکم الا لله» (انعام، ۵۷) منشأ و ریشه حکم را در قرآن بیان می‌دارد که خداوند است. در واقع حکمرانی فقهی یا شرعی درصدد پیاده کردن احکام و قوانین شرعی در جامعه است؛ یعنی عمل به واجبات و ترک محرمات محقق‌کننده حکمرانی فقهی و شرعی است. قضاوت، اقامه نماز،

۱. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (النحل، ۳۶).

ایتاء زکات و شیوه امر به معروف و... از جمله این شاخص‌ها در عرصه حکمرانی فقهی است.

۴-۶. ابعاد بشری (تجربی و عرفی) حکمرانی سوره یوسف

دسته چهارم مؤلفه‌های بشری و تجربی است؛ یعنی اینگونه نیست که الزاماً دین آنها را بیان داشته باشد، اما از یک پشتوانه و تأیید الهی برخوردارند؛ مانند علم تعبیر خواب (تأویل احادیث) که به حضرت یوسف عطا شد. از این رو به آن عرفی گفته می‌شود که ممکن است دیگران نیز با استفاده از روش‌های رایج، به علم تعبیر خواب رسیده باشند، اما معلوم نمی‌کند که آیا علم آنها، اتقان علم حضرت یوسف را دارد یا خیر.

شکل ۱. ابعاد حکمرانی در سوره یوسف

۷. تحلیل یافته‌ها

۷-۱. مضامین کلان حکمرانی در سوره یوسف

۷-۱-۱. حکمرانی اعتقادی

- حاکمیت الهی و توحید (آیات ۱۰۱، ۶۷، ۴۰): تأکید بر ولایت مطلق خداوند، تسلیم در برابر حکمت الهی، و الهی‌بودن قوانین به‌عنوان پایه‌ترین اصل حکمرانی. این مضامین نشان می‌دهد که مشروعیت حکمرانی، تنها در گرو تطابق با اراده الهی است.
- ایمان به عدالت الهی و آخرت (آیات ۳۷، ۵۷، ۲۳، ۸۶): تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری حاکمان در برابر خداوند و مردم، با تأکید بر پاداش اخروی و عدالت توزیعی.
- نفی شرک و طاغوت (آیات ۱۰۶، ۲۴): رد هرگونه نظام مبتنی بر خودکامگی، ظلم، یا تبعیض، و جایگزینی آن با حکمرانی مبتنی بر توحید و عدل.

۷-۱-۲. حکمرانی اخلاقی

- اخلاق فردی حاکمان (آیات ۵۸-۵۹، ۵۶، ۳۲، ۳۳، ۲۷، ۵۱): ویژگی‌هایی مانند تقوا، تواضع، پاکی نفس، و صداقت به‌عنوان شروط اساسی برای تصدی قدرت سیاسی معرفی شده است.
- اخلاق اجتماعی (آیات ۵۹، ۵۲، ۵۴، ۷۸، ۹۲، ۸۷): مفاهیمی چون مهمان‌نوازی، امانت‌داری، عفو و امیدواری، حکمرانی را نه تنها در سطح فردی، بلکه در تعامل با جامعه تعریف می‌کنند.
- اخلاق مدیریتی (آیات ۴۳، ۶۲، ۹۱، ۶۸): مشورت‌پذیری، هزینه‌دادن برای اهداف الهی، و توکل به خدا، الگویی از مدیریت مشارکتی و مسئولیت‌پذیر را ترسیم می‌کنند.

۷-۱-۳. حکمرانی فقهی

- قوانین الهی و مشروعیت (آیات ۶۷، ۵۶): تأکید بر اینکه قانونگذاری باید مبتنی بر

شریعت و مقبولیت مردمی باشد. قاعده «عدم ضایع شدن اجر محسنین» نیز تضمین کننده عدالت در پاداش و مجازات است.

- عدالت و قضاوت (آیات ۵۹، ۷۶، ۲۶-۲۸): لزوم بررسی دقیق پیش از قضاوت، مجازات عادلانه، و به روزرسانی فناوری‌های قضایی (به عنوان نمادی از تطابق با نیازهای زمان).

- اجتناب از تبعیض (آیه ۵۹): نفی ملی‌گرایی افراطی و تأکید بر عدالت توزیعی به عنوان پایه وحدت اجتماعی.

۴-۱-۷. حکمرانی تجربی

- سیاستگذاری و برنامه‌ریزی (آیات ۴۷-۴۹، ۵۴-۵۶): استفاده از تجربیات تاریخی (مانند مدیریت بحران قحطی توسط یوسف) برای طراحی برنامه‌های بلندمدت و انعطاف‌پذیر. - مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی (آیه ۵۵): لزوم پاسخگویی حاکمان در قبال مردم و حل مشکلات آنان.

- الهام از تاریخ (آیه ۱۰۹): عبرت‌گیری از سرنوشت حکمرانی‌های ستمگر و تقویت حافظه تاریخی برای پیشگیری از تکرار اشتباهات.

۲-۷. پیوند مضامین و نظام جامع حکمرانی

یکپارچگی و بافارمندی اعتقاد، اخلاق، و فقه: سوره یوسف حکمرانی را نظامی یکپارچه می‌داند که در آن، توحید به عنوان پایه، اخلاق به عنوان چارچوب اجرایی، و فقه به عنوان سازوکار قانونی عمل می‌کند.

تعادل بین ثبات و پویایی: از یک سو، تأکید بر اصول ثابت الهی (مانند عدالت)، و از سوی دیگر، توجه به نیازهای متغیر جامعه (مانند به روزرسانی قضایی) نشان‌دهنده انعطاف در چارچوب شریعت است.

حکمرانی به مثابه مسئولیت الهی-اجتماعی: حاکم در این سوره، هم خلیفه خدا و هم خدمتگزار مردم است. این دوگانگی تضادی ایجاد نمی‌کند، بلکه مکمل یکدیگرند.

حکمرانی یوسف در مدیریت بحران و قحطی با ترکیب خردمندی، مشورت، و توکل، الگویی بی‌بدیل برای حاکمان در مواجهه با چالش‌های پیچیده ارائه می‌دهد. همچنین با توجه به پرننگ بودن نقش توجه به ارزش‌ها و اعتقادات در فرایند حکمرانی، براساس مفاد آیات این سوره، به صورت غیرمستقیم ناکارآمدی نظام‌های مبتنی بر مادی‌گرایی یا ملی‌گرایی افراطی را با مقایسه با الگوی قرآنی به چالش می‌کشد. سوره یوسف الگویی جامع و چندبُعدی از حکمرانی ارائه می‌دهد که در آن، اعتقادات دینی، اخلاق فردی و اجتماعی، قوانین فقهی، و تجربیات عملی در هم تنیده شده‌اند. این الگو نه تنها برای جوامع اسلامی، بلکه برای هر نظام حکمرانی که به دنبال تعادل بین عدالت، کارآمدی، و اخلاق است، می‌تواند الهام‌بخش باشد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با اتکا به روش ترکیبی «تحلیل مفهومی مبتنی بر تقابل‌های دوگانه» و «تحلیل مضمون نظام‌مند»، چهارچوبی نوین برای استخراج دلالت‌های حکمرانی از سوره یوسف ارائه می‌دهد. یافته‌ها حاکی از آن است که حکمرانی در این سوره، مبتنی بر یک معماری سه‌لایه است:

۱. **لایه هستی‌شناختی (اعتقادی):** مشروعیت حکمرانی در گرو توحیدمحوری و نفی هرگونه طاغوت‌گرایی است. این لایه، با تأکید بر «ولایت الهی»، حکمرانی را به‌مثابه امانتی الهی تعریف می‌کند که مستلزم مسئولیت‌پذیری اخروی است.

۲. **لایه هنجاری (اخلاقی-فقهی):** شاخصه منحصربه‌فرد این لایه، تلفیق «فضیلت‌گرایی اخلاقی» با «نظام حقوقی الهی» است که از فروکاستن حکمرانی به قواعد صوری جلوگیری می‌کند.

۳. **لایه راهبردی (تجربی-عقلانی):** مدیریت بحران قحطی، نشانگر به‌کارگیری «عقلانیت ابزاری» در چارچوب «عقلانیت ارزشی» است. این سطح، با تأکید بر «پیش‌بینی آینده» و «مشورت‌پذیری»، الگویی پویا از حکمرانی اقتضایی ارائه می‌دهد. این مطالعه نشان می‌دهد حکمرانی یوسف نه یک الگوی تاریخی، بلکه «نظامی پویا»

(Dynamic System) است که در آن، «ثبات ارزشی» (مبتنی بر توحید) با «انعطاف راهبردی» همزیستی دارد. این یافته، چالشی جدی بر نظریه‌های سکولار است که دین را مانع مدرنیزاسیون حکمرانی می‌دانند. همچنین تمایز این پژوهش در شناسایی هم‌پیوندی «حکمرانی فردی» (اخلاق حاکم) و «حکمرانی نهادی» (قوانین الهی) است. به‌عنوان نمونه، عفو برادران، نه یک تصمیم عاطفی، بلکه مبتنی بر «عدالت ترمیمی» در چارچوب شریعت است.

دلالت‌های کاربردی

۱. الگوی حکمرانی بحران: مدیریت یوسف × در قحطی، پنجره‌ای به سمت «اقتصاد مقاومتی قرآن‌بنیان» است که سه رکن دارد:
 - ذخیره‌سازی منابع در دوران وفور (عقلانیت پیشگیرانه)
 - توزیع عادلانه در دوران کمبود (عدالت توزیعی)
 - حفظ کرامت انسانی حتی در بحران (اخلاق حکمرانی)
۲. همانگونه که مقام معظم رهبری فرمودند بایستی الگوی حکمرانی ما از آموزه‌های قرآنی اخذ شود. از این رو پژوهش حاضر می‌تواند نقشه راهی جامع پیش روی سیاست‌گذاران و کنشگران عرصه حکمرانی قرار دهد تا با الگوگیری از نکات آن، فرایند و چرخه حکمرانی در کشور را با دستورات قرآنی منطبق نمایند. بدیهی است که سایر سوره‌های قرآن نیز از ظرفیت بیشماری برای استخراج مؤلفه‌های حکمرانی توحیدی برخوردارند.

محدودیت

- محدودیت روشی: اتکای پژوهش به تحلیل متن محور، امکان بررسی تأثیر بافت تاریخی-اجتماعی مصر باستان بر روایت را کاهش داده است.
- در نهایت باید به این نکته اشاره داشت که سوره یوسف با عبور از دو گانه‌های کاذب «دین / مدرنیته» و «اخلاق / کارآمدی»، پارادایمی نو در حکمرانی ارائه می‌دهد

که در آن، «حکمت نظری و حکمت عملی» (ترکیب عقل و عدل) جایگزین «تکنوکراسی صرف» می‌شود. این الگو نه تنها پاسخگوی نیازهای جهان اسلام است، بلکه می‌تواند به عنوان گفتمان انتقادی در برابر نظریه‌های غربی حکمرانی مطرح گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. امام خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۹۱). شرح حدیث جنود عقل و جهل. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.

عالی، محمدباقر؛ غضنفری، مهدی؛ پورصادق، ناصر؛ پورعزت، علی اصغر. (۱۴۰۳). «تعریف حکمرانی (فرا ترکیب چستی حکمرانی)»، فصلنامه تخصصی حکمرانی متعالی، ۵ (۲)، صص ۶۳-۸۹.

لک زایی، نجف؛ اکبری معلم، علی؛ حدادی، محسن. (۱۴۰۳). «موضوع شناسی فقهی حکمرانی دینی»، فصلنامه دین و قانون، ۱۲ (۴۳)، صص ۵۱-۷۸.

<https://doi.org/10.225/qjrl.2024.243>

زبیدی، محمد مرتضی. (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس (ج ۱۳). بیروت: دار الفکر.
زمخشری، محمود بن عمر. (۱۳۸۶). مقدمة الأدب. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.

جوهری، اسماعیل بن حماد. (بی تا). شمس العلوم (ج ۴). دمشق: دار الفکر.

مطهری، مرتضی. (۱۳۸۹). بررسی اجمالی نهضت‌های اسلامی در صد سال اخیر. تهران: صدرا.
کیا، علی اصغر؛ فقیهی نژاد، مهدی. (۱۳۹۷). «تحلیل مضمون مفاهیم ارتباطات و توسعه در مفاد برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۶ (۱۱)، صص ۳۳-۷۱.

شیخ زاده، محمد؛ تسلیمی، محمد سعید؛ عابدی جعفری، حسن؛ فقیهی، ابوالحسن. (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، صص ۱۵۱-۱۹۸.

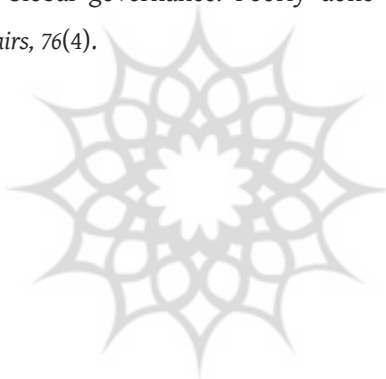
صحرايي، علي رضا؛ محمودي نيا، امين. (۱۳۹۷). «الگوي حکمراني خوب: چهارچوبي براي تحليل اقتصاد سياسي دولت هاشمي رفسنجاني (۱۳۷۶-۱۳۶۸)»، مطالعات راهبردي سياستگذاري عمومي، ۸ (۲۸)، صص ۲۰۷-۲۲۸.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). 'Using thematic analysis in psychology', *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Akhmouch, A., & Correia, F. N. (2016). 'The 12 OECD principles on water governance - When science meets policy', *Utilities Policy*, 43, 14-20.

King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in qualitative research*. London: Sage Publications Ltd.

Morphy, C. (2000). Global governance: Poorly done and poorly understood. *International Affairs*, 76(4).

پژوهشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

References

* The Holy Quran

- Akhmouch, A., & Correia, F. N. (2016). "The 12 OECD principles on water governance – When science meets policy," *Utilities Policy*, 43, 14-20.
- Ali, M. B., Ghazanfari, M., Poursadegh, N., & Pour Ezzat, A. A. (2024). "Definition of Governance (A Meta-Synthesis of the Essence of Governance)," *Exalted Governance*, 5(2), 63-89. [In Persian]
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). "Using thematic analysis in psychology," *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Imam Khomeini, S. R. (2012). *Commentary on the Hadith of the Soldiers of Intellect and Ignorance*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Johari, I. b. H. (n.d.). *Shams al-'Ulum* (Vol. 4). Damascus: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Kia, A. A., & Faghihi-Nejad, M. (2018). "Thematic Analysis of Communication and Development Concepts in the Fourth and Fifth Development Plans of the Islamic Republic of Iran," *Islamic-Iranian Model of Progress Studies*, 6(11), 33-71. [In Persian]
- King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in Qualitative Research*. London: Sage Publications Ltd.
- Lakzaei, N., Akbari Moallem, A., & Hadadi, M. (2024). "Jurisprudential Subject Analysis of Religious Governance," *Religion and Law Quarterly*, 12(43), 51-78. <https://doi.org/10.225/qjrl.2024.243> [In Persian]
- Morphy, C. (2000). "Global Governance: Poorly Done and Poorly Understood," *International Affairs*, 76(4).
- Motahhari, M. (2010). *A Brief Review of Islamic Movements in the Last Hundred Years*. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Sahraei, A. R., & Mahmoudinia, A. (2018). "The Good Governance Model: A Framework for Analyzing the Political Economy of Hashemi Rafsanjani's Government (1989-1997)," *Strategic Studies in Public Policy*, 8(28), 207-228. [In Persian]

- Sheikhzadeh, M., Taslimi, M. S., Abedi Jafari, H., & Faghihi, A. (2011). "Thematic Analysis and Theme Networks: A Simple and Efficient Method for Explaining Patterns in Qualitative Data," *Strategic Management Thought*, 151-198. [In Persian]
- Zamakhshari, M. b. U. (2007). *Muqaddimat al-Adab*. Tehran: Institute for Islamic Studies, University of Tehran. [In Arabic]
- Zubaidi, M. M. (1993). *Taj al-ʿArus min Jawahir al-Qamus* (Vol. 13). Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]

